

De nieuwe maatschappij wordt in de oude geboren

Willem Hoogendijk

We leven in een tijd van verandering. Of in ieder geval in een tijd dat grote veranderingen nodig zijn.

De Aarde kreunt onder ons geproduceer en geconsumeer - steeds luider.

En samenlevingen vallen uit elkaar en blijken steeds minder goed bestuurbaar.

De mondialisering lijkt niet te temmen en de techniek levert vaak meer problemen op dan we aanvankelijk dachten (stroom- en computerstoringen e.d. met vergaande gevolgen). Alles draait op olie, letterlijk, en die is straks op of onbetaalbaar.

Door de erosie spoelt op vele plaatsen de vruchtbare aardlaag de zee in.

Armoede en werkloosheid lijken structureel geworden. De verschillen in bezit zijn nog overal enorm. Bewapening is ongeveer de grootste uitgavepost in de wereld.

Riskante technieken worden in de private sfeer ontwikkeld om winst te maken, niet of minder om het algemeen belang te dienen.

Kortom, hoog tijd voor een Grote Verandering.

Hoe zijn die vroeger gegaan?

Middeleeuwen

In het Middeleeuwse Europa heersten de heren. Koningen, keizers en hun leenheren - de feodale structuur. Ook kerkelijke bobo's hadden veel macht. De macht zat vooral in het bezit van grond. De boeren waren lijfeigenen of pachters die het geld oprichtten voor de hoven en de legers van de heren. Deze hieven ook tol op de wegen en in de havens, en ze hadden lucratieve rechten, niet alleen op grond, maar ook op water en wind. (Een klooster, dat een molen had gebouwd om zijn eigen graan te malen, kreeg algauw te maken met de sterke arm van de heer die de molen vernietigde; het klooster moest zijn molen verderop blijven gebruiken, tegen betaling...)

NB. De heer - een baron of hertog - trok in zijn gebied met zijn hofhouding van zijn ene kasteel naar zijn andere burcht. Als de voorraad op was gegeten trok hij verder. De boeren konden dan een nieuwe voorraad gaan aanleggen, voor het volgende hoge bezoek. De heer werd meestal niet gezien als vijand. De sociale structuur was nu eenmaal zo, met 'godsdienstig keur' en werd algemeen aanvaard. Niet vergeten ook moeten we dat de heer met zijn legertje voor bescherming zorgde tegen vijandige burens en rondtrekkende bendes (vaak huurlingen die geen soldij meer hadden gekregen.). Bovendien zaten er, naast de belasting-inners, mensen bij de hofhouding die rechtspraken en zo lokale conflicten hielpen oplossen. Boerenopstanden kwamen wel voor tegen de hoge belasting die de heer verlangde.

De handel werd levendiger en de kooplieden kwamen op als aparte stand; dit samen met de ontwikkeling van hun bases, de steden. Het kwam voor dat heren, voor hun oorlogen, geld moesten lenen bij bankiers uit de koopliedenstand.

De markt verwijdde zich, werd internationaler. Er kwam behoefte aan meer handelsproducten zoals wol en linnen. Vele boeren, die kleine stukken bewerkten voor de regionale markt, werden van hun land verjaagd om plaatsen te maken voor

de grootschalige schapen- en vlasteelt, voor wol en linnen. De heren deden dit, maar ook steeds meer kooplieden die grond hadden verworven.

De produktiekracht kon toenemen, daar waren mogelijkheden voor. Maar de feodale structuren en regels belemmerden dat. Die kooplieden kregen last van de tolheffingen en andere handelsbelemmeringen. Ook de gildes waarin de ambachtlieden zich verenigd hadden stonden een vrijere prijsvorming in de weg. Met het verbod op rente uit de vroege Middeleeuwen werd al bijna overal de hand gelicht.

We zijn nu in een **periode van gisting** gekomen. Conflicten tussen grondbezitters en handelaren. Allerlei 'scheuren in het feodale beton' waarop met alternatieve oplossingen 'van onderop' wordt gereageerd (ontduiken van tol, omspelen van gildes, e.d.)

De feodaliteit verliest terrein, terwijl de kooplieden en hun steden aan macht winnen, eerst economische macht, vervolgens ook politieke macht: de kooplieden worden vaak regenten, gaan deelnemen aan stads- en zelfs staatsmacht. Tolheffingen worden opgeruimd, gildes in macht beknot. **De bedrijvigheid, die onder de feodaliteit wat was gaan stagneren, kon weer aantrekken.**

De kooplieden kunnen zo gezien worden als een *revolutionaire* klasse die, na strijd en verzet (en ook samenwerking met de oude macht!), het hadden gewonnen van de feodaliteit. Een verandering die voor een groot deel tot stand kwam vanwege de feodale economie die ging stagneren. Daarna kregen de kooplieden bijna als vanzelf de wind in de zeilen omdat zij eerst last hadden van de feodale belemmeringen en zich daarom (negatief) gingen roeren, vervolgens voelden en ervaarden dat de uitdijende handel veelbelovend was en zo zich positief, met perspectief, gingen roeren.

Bij zo'n historische verandering spreekt men ook wel (dialectisch) van these: de feodaliteit en de antithese: de kooplieden. Daaruit zou dan een synthese ontstaan. (In het nederlands: een samenstelling van de stelling en de tegenstelling.) Die samenstelling of dat samengaan vindt dan geleidelijk plaats. De antithese neemt immers aspecten over van de these die zij heeft bestreden. Op een *hoger* vlak, zegt men ook wel, vindt dan die synthese plaats, in aanmerking nemend dat de produktiekrachten zijn toegenomen en/of dat er wat meer democratie (in casu stadsrechten, zeggenschap van de burgers) is gekomen, e.d.

Aldus, kan men zeggen, is de nieuwe maatschappij in de oude ontstaan en vervolgens daaruit voortgekomen .

19^e eeuw

Als synthese uit de strijd van de feodale heren en de kooplieden is dan de bourgeoisie ontstaan. De handelaren/kooplieden en een deel van de heren waren *producenten* geworden, grootschalige producenten eerst van wol, linnen, tulpen, hout, hop; later van staal, aardewerk, textiel, schepen, treinen enz. Hun handelskapitaal was productiekapitaal geworden. En kapitaal was belangrijker geworden dan grond. De markt was verruimd met de producten grond en arbeid. En deze kon je met geld kopen of huren. Zo waren de voornaamste produktiekrachten waren in handen gekomen van de bourgeoisie.

De vrije, bezittende burgerij had politieke macht veroverd op de koningen. In Engeland (magna charta) wat eerder dan in Frankrijk. Die Franse revolutie was beïnvloed door de vooruitstrevende Amerikaanse grondwet (1787). De Franse revolutie was daarom nogal hevig omdat de koningsmacht daar zich zolang had verzet tegen de opkomst van de burgerij. Die revolutie was als het ware een *politieke* rechtekking van een allang bezig zijnde *economisch* proces van meer burgermacht, van toeëigening van productiemiddelen. Daarbij speelden ook een rol de signalen van de Verlichtingdenkers.

Onder- en bovenbouw, historisch-materialisme

Hier moet ik weer wat anders introduceren, namelijk de begrippen **onderbouw en bovenbouw**. Onderbouw is dan de economie, de productiekrachten, de productiemiddelen. Grond, machines, grondstoffen, de *workforce* zelf ook e.d. In de bovenbouw worden dan geplaatst de productieverhoudingen, wie heeft het voor 't zeggen over de economie, over de productiemiddelen. De politieke macht dus. Ook daar de wetgeving en de hele cultuur. Historisch-materialisten werken wel met deze begrippen. Zij zien de onderbouw als een bepalende factor van de bovenbouw. De ondernemingsgewijze productie en de kapitaalbezitters behoeven bijv. flinke bescherming van de privé-eigendom. Fabrieken moeten arbeiders hebben, dus komen er -in de bovenbouw- wetten tegen landlopen en campagnes tegen alcoholisme.

Wat ook in de bovenbouw verschijnt, zijn signalen over de scheuren in het heersende beton. Bij denkers en kunstenaars, bij straatzangers en kermisclowns, in clandestiene pamfletten en cartoons. Zo kondigde de Franse revolutie zich eigenlijk aan in het Verlichtingsdenken.

Ik wil hier ook nog even het begrip **historisch-materialisme** nader toelichten. Het materialisme zet zich tegenover het idealisme, in filosofische zin. (Je kunt een idealist zijn, zoals ikzelf vaak genoemd wordt, in de zin van idealen hebben en toch een materialist zijn.) Een materialist vindt -geheel of voor een flink deel- de economie of de leefomstandigheden van mensen bepalend voor wat er gebeurt, voor zijn gedrag, voor zijn opvattingen - grosso modo dan; het gaat niet altijd op. Idealisten bijv. preken naastenliefde of prenten solidariteit in zonder rekening te houden met de materiële omstandigheden van de mensen (bijv. de economie, de welvaartsverdeling, de macht) die dat gepreekte gedrag wellicht erg moeilijk maken (bijv. de concurrentie van werkers binnen een bedrijf, concurrentie om een baan of van bedrijven onder elkaar). De Duitse schrijver Brecht dichtte al: *Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral*. Ook bisschop Muskens toont begrip voor de materiële omstandigheden als hij stelt dat een moeder met hongerige kinderen thuis die een brood steelt, eigenlijk niet gestraft zou moeten worden (hoewel dat wel volgens de bovenbouwse wet wel zou moeten gebeuren).

Een aantal historici bij ons zijn historisch-materialisten zoals Presser en Romein. Presser bijv. leerde ons op college: "Franse revolutie: wel interessant. Iedereen kijkt daar naar. Maar de eigenlijke revolutie was de industriële in Engeland. En wat was een der oorzaken van dat Engelse Wirtschaftswunder? Thee, mijne heren en dames." "Thee?", vroegen wij verbaasd. "Ja, thee. Uit India. Die verdrong de whisky als volksdrank zodat de arbeidsproductiviteit enorm toenam." Naar zulke dingen kijkt de historisch-materialist.

De cultuur van onze maatschappij, nu, is een idealistische. De eigenlijke aard van de onderbouw en de productieverhoudingen moesten verhuld worden, zeker in een tijd dat de democratische gedachte veld won. Dus kwam er een deken van gepreek en ge-bezweer over heen te liggen. Daarom ook zeggen nu vele bewindslieden: onze mentaliteit moet zich verbeteren. Normen en waarden...

(NB. Mijn strijd in de economietheorie is- vergelijkenderwijs- om de rol van het geld boven tafel te krijgen; eveneens verhuld door de bourgeoisie, want hun machtsmiddel, maar niet strokend met de tijdgeest. Wat zegt dus de officiële theorie (= de theorie van de heersers. Zoals de heersende mening meestal die van de heersers is...) wat zegt dus de officiële theorie, waarmee studenten geïmpregneerd worden: "Geld op zich is niets. Slechts een facilitator." En die Adam Smith, met z'n aanbeveling aan ondernemers om uitsluitend op het eigen belang te letten: zo'n econoom moet op een burgerlijk voetstuk!)

19^e eeuw - vervolg

Hoe ging het ongeveer verder?

De burgerij zat stevig in het zadel, beheerste de productiekrachten. Zij veroverde definitief de politieke macht op de koning of keizer: de parlementaire vertegenwoordiging, bij ons het werk van vooral de liberalen met Thorbecke. (NB. De liberalen waren toen, in de 19e eeuw, een progressieve, omvormende club!) Toch had de Franse revolutie met haar roep om *égalité* meer los gemaakt, dwz. in de bovenbouw. Dat werd ook gevoed door de slechte woonomstandigheden (kelderwoningen, veenhutten) en werkomstandigheden van vele werkers die gingen morren. Deze geluiden kregen steun van de opkomende socialisten, anarchisten en ook van sociaal-liberalen en oprechte christenen.

NB. In 1848 hadden Marx en Engels al hun communistisch manifest geschreven, maar dat speelde toen helemaal nog geen rol. (1) Het was de tijd van de strijd van de liberalen om minder koningsmacht en meer democratie.

20ste eeuw

Als antithese van de bourgeoisie was inderdaad de arbeidersklasse opgestaan. Deze organiseerde zich in vakbonden en er ontstonden linkse politieke partijen. Het werd weer een tijd van gisting. Onder de liberaal Van Houten werd de kinderarbeid afgeschaft (1874). (Bij de aardewerkfabriek van Regout in Maastricht moesten de werkers, zoals overall, heel vroeg beginnen, en de kinderen moesten met hun blote voeten eerst over een natte dweil lopen om ze flink wakker te krijgen. Ze kwamen natuurlijk uit een bed dat ze hadden moeten delen met broertjes en zusjes...) Het blad van de anarchistische dominee Domela Nieuwenhuis had de koning als een gorilla afgebeeld en hij moest het gevang daarvoor in. De socialisten, gesteund door anderen, wilden algemeen kiesrecht, de 8-uren dag en enige bescherming tegen ontslag. En dat werd op den duur bereikt.

Maar eerst was er de Eerste Wereldoorlog geweest, aan het eind waarvan flinke oproeren tegen het gezag hadden plaats gevonden. In Duitsland moest de keizer aftreden en ontstonden er raden van arbeiders en soldaten. Beieren was korte tijd een radenrepubliek. In ons land probeerde de socialistische voorman Troelstra een rode republiek te vestigen. Maar daarvoor was toch te weinig steun. Echter was het wel de aanleiding voor de regeerders om vervolgens de hoofdeisen van de linkse partijen en vakbonden maar gauw in te willigen. De arbeiders kregen het beter.

Trouwens, dat gebeurde ook en vooral om economische redenen! Immers, fabrieken (winstmachines) moesten, vanwege het geïnvesteerde geld, de hele tijd maximaal draaien. Dus moesten ze van een dito afzet verzekerd zijn, hetgeen noodzaakt tot meer koopkracht onder de bevolking. Dus kon (mede) om economische (= materiële) redenen de arbeiders meer loon krijgen en zo hun welzijn verbeterd worden. (Het ging om een 'simpele' uitbreiding van de geldcirculatie over een groter deel van de bevolking...) (2)

De nieuwe toestand werd een soort pakt tussen de bourgeoisie en de sociaal-democratie. Begrijpelijk aangegaan omdat het de toestand van de werkende klasse substantieel verbeterde. Ook de crisis en werkloosheid van de jaren '30 konden geen opstand meer bewerkstelligen.

Maar uiterst links was niet tevreden. Het kapitalisme was niet echt aangepakt, integendeel eigenlijk versterkt. De 'factor' kapitaal bleef de 'factor' arbeid overheersen. Toen de socialisten leden gingen werven onder de Drentse veenarbeiders, volgelingen van de anarchistische Domela ('us verlosser'), met het vooruitzicht van loonsverhoging zeiden zij: "Hoe zo, hoger loon? Die hele kapitalistische orde moet weg!" En ook Marx had al gezegd: "Als we al loonsverhoging eisen, moet we dat doen in het kader van een algehele kritiek op het kapitalisme." Maar dit waren maar kleine groepen arbeiders. Het merendeel werd tevreden met huis, fiets, radio en basisonderwijs voor de kinderen, later doorzonwoning, auto, TV en studiebeurzen. Het soms opstandige proletariaat werd het meestal ingeslapen (en gedepolitiseerde) salariaat.

Er waren enkele serieuze 'scheuren in het bourgeois beton'. Dwz. scheuren die de productiekracht hinderen. Dat was bijv. het feit van de familiebedrijven. Minder capabele zonen die pappa opvolgden. Trammelant bij successies. Gebrek aan geld (blijblijven in de *ratrace* vraagt om steeds meer geld) zodat de eigenaars moesten aankloppen bij de bank die dan eigen bestuurders in het bedrijf neerzetten. Of er was een beursgang nodig waarbij alweer de oude eigenaren vaak moesten plaats maken voor managers van buiten. Ook de technologische ontwikkeling maakte noodzakelijk dat er frisse jonge bijdetijdse bestuurders kwamen.

Er was een soort (slappe? ogenschijnlijke?) synthese ontstaan van de bourgeoisie maatschappij met de arbeidersklasse, namelijk in de vorm van de welvaart- en verzorgingstaat, de consumptiemaatschappij, het Rijnlandse model (tegenover het ruwere anglo-amerikaanse model) van het kapitalisme. Een echte synthese op een hoger plan? Of meer een tijdelijk pakt? Moet de echte synthese van het Grote Geld zich nog (verder) ontwikkelen, of het nu onder bourgeois-beheer is of onder managers-beheer? Of kunnen we, ik herhaal, de vroegere arbeidersklasse als de antithese van het Oude Geld beschouwen, met de huidige verzorgingsmaatschappij als synthese? En ons dus opmaken voor een nieuwe strijd tegen het in principe nu door de vakbonden grosso modo ondersteunde en door managers beheerde Kapitaal, het 'empire' van multinationals, banken, mediaconcerns en staatselites met hun legers? We zullen zien (en er aan werken!) Want we zien dat bijvoorbeeld de moeizaam bevochten en alom geprezen sociale verworvenheden meteen op de tocht staan als het economisch wat minder gaat. Dat zou de vakbonden toch peper in de kont moeten zijn; en dat zien we ook. Daarbij nu ook de *out-sourcing*: productie naar elders in de wereld verleggen.

Daarnaast was er steeds meer inspanning van bedrijven nodig om overeind te blijven. Het was vaak: fuseren of creperen. De schaalvergroting, verhaasting en kapitaalsintensivering gingen alsmaar door. Er ontstond een koele managersmaatschappij. Door de mondialisering werd alles steeds meer internationaal en de factor arbeid moest ook steeds meer flexibel worden. De bedrijvigheid zelf is steeds meer horig geworden aan het Grote Geld. De ondernemer zit vaak aan de bank, heeft de warme adem van aandeelhouders en bank in de nek. En de franchisehouder die van de keteneigenaars.

De kapitaalstromen in het post-bourgeois tijdperk zijn zo mobiel geworden dat de productie vrij gemakkelijk verlegd kan worden naar landen met lagere lonen of belastingen en minder lastige -of geheel zonder- vakbonden of milieuregels (genoemde *out-sourcing*).

21ste eeuw

Managers aan de macht, vakbonden wat teruggedrongen, out-sourcing - allemaal vermeerdering van de productiekracht. Zo ook het rekenen met korte meetlatten, dwz. de 'externalities' (genegeerde kosten, milieu- en sociale kosten, nu al voorzienbare toekomstige kosten) op het bord van de gemeenschap houden of leggen. Zodat de vergelijkende kostenplaatjes, waarop alle handel gebaseerd is, eigenlijk vals zijn en dus uiteindelijk ONeconomisch.

Over milieukosten gesproken: wat namelijk de grote rem op de productiekracht lijkt te worden en moet worden, is de teloorgang van het milieu - draagvlak van elke economie.

Onderzoeken in verschillende rijke landen, waarbij het nationale product (BNP e.d.) met langere meetlatten wordt gemeten (3), tonen aan dat onze landen helemaal niet meer groeien! Integendeel zijn zij bezig een enorme kuil voor zichzelf en, met de export en oplegging (IMF!) van hun soort economie, voor de verdere wereld te graven. **Zodat het nu dringend geboden is om de huidige doodgravende machthebbers te verwijderen. Dwz. in de productieverhoudingen in te grijpen. Om weer te gaan groeien!**

Maar die verhoudingen worden mede en vooral aangepakt in een gistingproces in de onderbouw. Dwz. met het opbouwen van wat meer eigenstandige economische 'vluchtheuvels' van, door en voor de mensen.

(NB voor Wouter, Femke en Jan.: Een linkse politieke coalitie, dus in de bovenbouw, met kleine meerderheid verkozen, die denkt even wat te kunnen veranderen, zal in de kortste keren door de harde wereldeconomie gedisciplineerd worden. (Hogere olieprijs, beurskrach, vele ontslagen, noodzakelijke bezuinigingen.) Dus: kouwe kermis. Hun beloften zullen ze niet kunnen waarmaken. Zeker, enkele kleine veranderingen - nooit weg, zeker. Maar grosso modo: échec. Liever in die komende 4 jaar niet regeren maar een brede en bewuste volksbeweging opzetten...)

Goed, de lezer begrijpt: we zitten nu midden in onze eigen tijd. Daar kunnen we meer vanaf weten dan van de verre Middeleeuwen of de toch ook nog verre 19e eeuw - perioden waarin eerdere majeure omslagen waren.

Laten we eerst naar de scheuren en scheurtjes kijken in het laat-kapitalistische beton.(4) Het gaat dan om binnen-kapitalistische scheuren en wrijvingen.

Evenzovele punten waarop actie gevoerd zou kunnen worden en waarop reactie

ontstaat of kan gaan ontstaan, wellicht (voorzichtig) richting een nieuwe maatschappij!

De markt functioneert niet optimaal. Transparantie en informatie zijn zelden voldoende. En oligarchie- en monopolievorming te over!

Er is een tendens, ja dwang, tot intensivering en schaalvergroting. Verhitting van de concurrentie. Deze overontwikkeling creeert onderontwikkeling. Concurrentie wordt van 'leven en laten leven' (met best verschillen in grootte) tot 'de een z'n brood, de ander z'n dood'.

Voor ondernemers geldt dus 'wachsen oder weichen', groeien of sluiten. Kleine bedrijven moeten al gauw sluiten. Wijken verpauperen hierdoor, dorpen lopen leeg. Want het geld gaat van de periferie naar metropolen. Bovendien: verlies van kapitaalgoederen. Snelle veroudering van machines e.d. Vele producten, die ontwikkeld zijn, halen het in de markt niet (het euvel van een aanbodseconomie) Menselijke vaardigheden zijn eveneens snel verouderd. Er moet dus voortdurend 'permanent education', bijscholing, zijn. En opvang van die nieuwe werklozen. De wettelijke en sociale inbedding van de markt houdt moeilijk stand door het primaat van de economie, dwz. van het produceren, verkopen en handel drijven. (Soros spreekt van marktfundamentalisme)

Multinationals opereren nagenoeg of geheel als *supranationals*. De scheiding, bij ondernemingen, tussen eigendom (aandeelhouders e.a.) en verantwoordelijkheid (management) vormt ook een probleem. Keynes wees er al op.

De overheid moet veel geld steken in het directe voorwaarden scheppen voor de bedrijvigheid: Schiphol, Betuwelijn, HSL, havens, wegen, glasvezelnet. Ten koste van onderwijs, enz.

De bestrijding van de milieuaantasting -milieu = draagvlak van elke economie- gaat steeds meer kosten. Oorzaak ervan, en handicap hierbij, is het meten met te korte meetlatten. De toekomst wordt letterlijk weggecijferd. Ook door de praktijk van het verdisconteren.

Groei gemeten a.d.h.v. toename van de arbeidsproductiviteit. Dus meestal van mechanisering/automatisering. Dus meestal ten koste van meer energie- en materiaalverbruik

Belasting geheven op arbeid in plaats van op milieugebruik.

Denk hierbij aan de strijd van de schoenmakers en andere dergelijke arbeidsintensieve bedrijven voor een lagere BTW.

Ten gevolge van de eng berekende vergelijkende kostenplaatjes zijn alle landen nu extreem aan het cashcroppen - agrarisch zowel als industrieel. (Bij ons: zuivel, varkens en kippen, chemie, transport, baggeren en dienstverlening). Gevolg: grote afhankelijkheid van im- en export, veel getransporteer, kwetsbaarheid.

De wrijvingen met de E.U.

Wellink van DNB die verzuchtte dat er wel erg veel Nederlands investeringskapitaal naar de V.S. ging.

Een aantal van deze zaken vinden we 'gewoon' gesignaleerd/bekritiseerd bij de vakbonden, de Consumentenbond, e.d.

NB. Ik zoek vooral dingen **LOS van de ethiek**. Dat lijkt me het sterkst naar de verdedigers van de officiële economie toe. Anders zeggen dezen: onze kritiek komt uit de sociale hoek of de groene hoek. Bovendien is het 'materiëler'; staat dan dichterbij: de nieuwe maatschappij wordt in de oude geboren. Bijvoorbeeld dat de eisen van de verzekeringsbedrijven de hardste factor is dat bedrijven minder

vervuilen of anderszins riskante dingen doen; veel sterker dan de (tamelijk idealistische) roep om maatschappelijk verantwoord te ondernemen..

Afijn, we kunnen nog wel veel meer wrijvingen en scheuren noemen. We zouden deze scheuren en wrijvingen kunnen indelen per economische sector (landbouw, vervoer, e.d.) om zo uit te komen bij de beknelde groeperingen. Waarmee we vervolgens tot actie zouden kunnen komen (sensibiliseren, perspectief aangeven, mobiliseren).

Bijvoorbeeld nog even kijken op het niveau van de ondernemer:

- concurrentie zeer verhit; veel afvallers; de hen eliminerende streep stijgt steeds sneller. Er is groeiwang: groeien of sluiten.
- ook veel kans op oligarchische en monopolistische netwerken.
- gebonden aan geldschietters, banken, aandeelhouders, stille vennoten. Hen van rendement voorzien is belangrijkste.
- werken met duur bankgeld. Harde eisen van de bank. (Er was eens een oproep van yup-achtige mensen (!) in HP/De Tijd om daar wat tegen te doen.)
- last van milieuregels en sociale regels.
- slagen doen tegenwoordig vooral de mensen die aan geld kunnen komen, meer dan degenen die kwaliteit hebben. (Dit ventileerde ik eens in een lezing voor Zwitserse ondernemers die dat erg beaamden.)
- ondernemers spekken de geldschietters die weer herinvesteren, aldus de concurrentie verhittend, aldus de tegenkracht van diezelfde ondernemers vergrotend (vergelijk wat men zei in de 19^e eeuw van de arbeiders: zij vergroten al werkend het Kapitaal, dus hun eigen tegenspeler.)

We kunnen de beknelde groepen noemen, waaruit immers reactie kan komen en komt of zelfs verzet: de kleinere boeren, de kleinere, ambachtelijk werkende en/of arbeidsintensieve ondernemers, dorpelingen (leegloop, huizen verkocht aan rijke stedelingen zodat zij er niet meer aan te pas komen, enz.), mensen met relatief grote hypotheekschuld. De mensen die de verhaasting en druk, druk, druk niet langer aan kunnen. En andere groepen en mensen.

Wat dat laatste betreft, zou het ook nuttig zijn om het leven van alledag van de mensen te bekijken. Dus meer naar het individuele niveau. Wat dreigt te gaan wringen? Vrouwenemancipatie nog niet voltooid. Kinderopvang nog niet goed geregeld. Alles duurder geworden. Versnippering van de natuur. Pulp en geweld op de TV en in spelletjes. Opjaging in werk en onderwijs. Studievershraling. Steeds minder te repareren. Winkelservice in de knel. Luchtvervuiling. Chemische sluipsloop. De lening-aansmeerderij. Leegheid van het bestaan. Enzovoorts.

Reacties

Deze scheuren en wrijvingen veroorzaken reactie, van wrevel en protest tot ontduiken en een anders-doen, een eigen alternatief ontwikkelen.

We moeten daarbij bedenken dat bij vele reacties -van boeren, ondernemers, consumenten, e.d.- helemaal niet het perspectief bestaat van: het is onderdeel van iets groters, bijv. een (historische) beweging naar een andere maatschappij. De meeste reageerders en protesteerders zijn zich daar niet van bewust, hebben nauwelijks in de gaten dat het hele kapitalisme ziek maakt en is. (Integendeel

horen we vaak: "We hebben het toch beter dan onze grootouders." En: "In de Sovjet-Unie is het een fiasco geworden.")

Het is aan ons, meer bewusten, om die ruimere context te duiden. Dat kunnen we 'politiseren' noemen (heeft niet of niet direct met politieke partijen te maken; het betreft een algemeen inzicht in de maatschappij te geven, de machts- en krachtverhoudingen, de economie en de huidige historische fase. Dus een verhaal over rijkdom, welvaart en tevredenheid enerzijds, en over ònvrede, onrecht, armoede, honger, ontbinding, verzet en strijd).

Een ondernemer die naar zijn/haar bank stapt om beleefd uitstel van de beëindiging van de lening te verkrijgen, of een lagere rente (want het bedrijf is best gezond, heeft alleen tijdelijk wat minder opdrachten), is zich er helemaal niet van bewust dat hij/zij zich eigenlijk beweegt in het veld van de algehele greep van het Grote Geld over de bedrijvigheid in het algemeen.

(Arbeiders hadden dat destijds beter door en verenigden zich in vakbonden en strijdbare partijen. Compleet met een eigen omroep en een eigen krant! Dat waren nog eens tijden!)

Een van onze punten dus: bij een bepaalde groep **probleem ruimer duiden en groep proberen te mobiliseren**. Dat kan bijv. door een kloof proberen te maken tussen de (ingekapselde, goed betaalde) voorlieden en de achterban.

Aanknopingspunt dus de wrevels bij mensen vanwege de scheuren en wrijvingen. Daarna het tonen van alternatieven. Want als reactie wordt er vaak een andere oplossing bedacht en uitgeprobeerd. Gewoon ter verdediging van het alledaagse bestaan, of ter ontduiking om er beter van te worden of uit idealisme, dwz. met gevoel voor de noodzaak van een ander economisch en sociaal bestel. Ik bedoel: het loopt door alle politiek, gezindten en individuele instellingen heen. En het komt dus zowel uit de ideële als de materiële hoek.

Vandaar bij elkaar gezet, als voorbeelden: de zwarte en grijze economie, LETS, buurtkredietverenigingen; boeren&consumenten kringen, ecowijken, moedercentra; pogingen tot eerlijker handel, verantwoord ondernemen en ethisch beleggen (ja, toch ook!); een Kleine Aarde, een Vereniging Solidair, een Omslag; kritische vakbondsgroepen; ex-werknemers die verder gaan in een eigen coöperatie; de roep om regionalisering van de economie *uitgelokt* door de huidige soort mondialisering; het bestaan van een Earth charter en een mensenrechtenverklaring; de anders-globalistenbeweging; 'kritisch culturelen' met hun: "De groeiende welvaart maakt ons ziek." e.d. Ook minder spectaculaire dingen, kleine ontwikkelingen of gebeurtenissen die nog niet in het teken staan van de GroteVerandering. Door mensen, zoals gezegd, die helemaal niet anti-kapitalistisch zijn!

Nieuwe antithese

Hieruit zien we ook de samenstelling van de nieuwe antithese. Niet langer de klassenstrijd van de arbeiders (zijn de ouderwetse er nog? Toen de Rotterdamse havenarbeiders een jaar of wat geleden steun kregen van hun Belgische collegas werd opeens weer de Internationale gezongen in ons land! Even nog ...) niet de arbeiders tegen het Kapitaal, maar een breder front van alle mensen van Goede Wille. Plus de 3^e wereld (zonder de elites) en de 4^e wereld, dwz. de gemarginaliseerden in onze rijke landen. Het kapitaal is immers, zoals we zagen, verontpersoonlijkt; en het is ook gaan zitten (oude verworvenheid!) bij de staat, in

woningcorporaties en in de kassen voor zorg en oude dag, dus voor het algemeen welzijn.

Een belangrijk verschil, ook, met de tijd van Troelstra is dat toen de productiemiddelen makkelijker door de mensen zelf bediend, beheerd en gerepareerd konden worden. Terwijl we nu daarvoor 'witte jassen' nodig hebben en onderdelen uit de Silicon Valley. Groot probleem als we de productiemiddelen in eigen handen willen krijgen! Vele witte jassen moeten dus meedoen!

Interessant is: alle mensen van Goede Wille - dat klinkt niet erg materialistisch. Klopt! Daarom heb ik het ook wel over een **transformatie van de klassenstrijd**. De meeste mensen hebben het best wel goed gekregen; halen aardig het eind van de maand, gaan altijd wel een keer met het hele gezin met vakantie naar het buitenland; geloven grosso modo toch in dit systeem ('het beste van alle kwaden'). Velen zijn te eng verbonden geraakt met hoe het kapitalisme werkt. Vandaar dat we het nu vooral moeten hebben van de 'kritisch bewusten' (wat een term!), die vervolgens andere groepen -ook beknelde boeren en andere kleine beknelde ondernemers!- moeten zien bewust te maken en te doen ijveren voor een meer menswaardige samenleving. Vele mensen weten en voelen: het moet echt anders. Maar hoe? Voorlopers kunnen dan het perspectief bieden. We kunnen hier een vergelijking maken met zoals een politieke partij (meer ideeël) werkte, nog wel werkt, in een vakbond waar meer de direkt-materiële belangen spelen. De verhouding dus tussen het meer ideële en het meer materiële.

Opeens samenhang?

In 1980 publiceerden we bij het Utrechts vormingscentrum De Kargadoor een catalogus van alternatieven, getiteld *Utopics*. Daaruit de volgende passage onder het kopje *Samenhang door veranderde context*. In onze spelling van toen: ""Terwijl we werkten aan de catalogus, lieten we wel eens de naam Basso vallen. Dat is een italiaanse jurist, organisator van Russell-tribunalen en zo, die eens beschreven had voor de wetgeving hoe allemaal kleine, geïsoleerde veranderingen in een andere context -bijvoorbeeld bij een stroomversnelling van de historische ontwikkeling- opeens een samenhang blijken te kunnen vormen. Deze samenhang kan dan een stevig genoeg netwerk vormen om de veranderingen te behouden en te consolideren; en op basis waarvan een volgende ontwikkelingsstap begonnen kan worden.

Bijvoorbeeld, er komt een ramp: ons land wordt bezet of de oliekraan gaat echt dicht of alle kapitaal wordt geïnvesteerd in, zeg, Zuid-Amerika en alle managers en specialisten gaan daarheen (ramp?). Wat blijkt 't dan niet opeens waardevol dat groepen hebben leren landbouwen zonder olie, dat mensen windmolens kunnen neerzetten, dat werknemers (in die fopspeen van een ondernemingsraad!) wat geleerd hebben van bedrijfsvoering, dat met een wetsartikel als over de onrechtmatige daad een boel vervuiling blijkt aan te pakken te zijn, dat mensen op vormingsscholen een beetje hebben leren kommuniseren en inspraak bedrijven, dat self-help groepen wat van gezondheid weten, enz.

Dit alles heeft natuurlijk te maken met hoe je denkt dat de maatschappij zal veranderen: met grote rukken en schokken of meer geleidelijk. En waar het zwaartepunt ligt: binnen de huidige structuren of daarbuiten. Wijzelf denken dat we in een tijd leven dat de kapitaalsconcentraties en hun produktiekrachten aan het eind van hun latijn komen (wat nog niet betekent dat ze

niet nog ruimtelijk kunnen expanderen en niet nog onderontwikkelde werelddelen kunnen verheffen in de Orde van de Goederen-Beschaving zoals ze de arbeidersklasse bij ons verheven hebben). Vele geleidelijke veranderingen voltrekken zich nu - kleine stapjes - en op een gegeven moment komt er een stroomversnelling, een ruk of een schok. Het is ons inziens dus geen òf òf kwestie. Het gaat er om nu eens de pas te kunnen vertragen, dan weer flink de pas er in te kunnen zetten.

Het heeft dus ook geen zin om kleine stapjes af te keuren, zoals in radicale kringen wel gebeurt. En dan nog iets. *Niets is zuiver wat er gebeurt*. Eenzelfde ontwikkeling draagt plussen en minnen samen in zich. Elke gebeurtenis, elk 'moment' is dubbel geladen. Zijn er teveel minnen, dan moeten we een ontwikkeling of stap tegenhouden. Maar zijn er genoeg interessante plus-kanten, dan moeten we dat stapje maar doen, ook al lijkt het nog niet veel of zelfs een zoethouder (bijvoorbeeld genoemde ondernemingsraad, een milieu-effekt rapportage e.d.) "" (einde passage uit *Utopics*.)

NB. Ons land bezet? Wat een gek voorbeeld. Maar toen stonden er nog Russische tanks op 200 km afstand van onze oostgrens!

Over politisering e.d.

Mensen, die Grote Veranderingen willen, kunnen zich ergeren aan de kleine vorderingen op een deelgebied die, vaak met veel inspanning en na strijd, bereikt worden. Dat zijn dan immers wat het systeem (of het establishment of het kapitalisme) wil toelaten. Die succesjes worden dan al gauw ingekapseld. Ja, ze versterken het systeem! Maar je kan ook zeggen dat het historisch proces nu eenmaal zo loopt. Het systeem schiet tekort, wordt aangevallen, er wordt wat bereikt en het systeem past zich aan. (algemeen kiesrecht, hoger loon, verbeterde arbeidsomstandigheden; recenter: milieubescherming, verbetering vrouwenrechten). De kleine dingen bevechten, verworvenheden verdedigen - vaak al moeilijk genoeg. Het dagelijkse handwerk in vrouwenbeweging, milieubeweging, ontwikkelingswereld, vakbonden. Maar tegelijk de blik op verder gericht houden. Nooit tevreden zijn. Steeds (en dat gebeurt vaak NIET!) daarbij blijven politiseren. Denk aan de uitspraak van Marx over looneisen stellen, alleen gekoppeld aan een algehele kritiek op het kapitalisme. Zoals gezegd, dat heeft de sociaal- democratie verwaarloosd zodat ze nu zit met de gebakken peren, in de vorm van pragmatische bestuurders en een gedepoliteerde bevolking. Bij Strohalm verkochten we linnen schoudertasjes met het opschrift : *anti-plastic* (vanwege de vervuilende aanmaak en het meestal eenmalige gebruik van plastic tassen). Maar geen tasje mocht de deur uit gaan zonder daarin een (toen nog) stencil dat vertelde over de maar beperkte macht van de consument en dat we voor het milieu meer moeten doen dan milieuvriendelijker inkopen en huishouden. Wat er gebeurt en bereikt en bejverd wordt: niet frustreren, wel relativieren. Tegen de versuffing en tevredenheid; tegen de inkapseling (recuperatie) ; en om de radicaliteit er in te houden.

Anarchisten wordt wel verweten de revolutie hier en nu te verwachten. En steeds de Grote Zuiverheid na te streven. Ik pleit voor een meer **dialectisch denken en doen**. Niks wat gebeurt is, in de huidige soort historische fase, geheel zuiver. We lazen het al hierboven in de passage uit *Utopics* over de plussen en minnen. Waar de minnen in de meerderheid zijn: tegenwerken, niet aan mee doen. Waar de

plussen sterker zijn: aan mee doen, bevorderen. Met daarbij: politiseren en, na succes, relativieren en doorgaan met radicaliseren.

Wat we bereiken, wordt ingekapseld. Tegelijkertijd zijn wij alweer met de volgende stap bezig, die ook weer op weerstand stuit. Al die stappen, zo laat de geschiedenis zien, zorgen toch voor 'sluiprot' in het systeem. De inkapselingen zijn vaak toch ook concessies waarmee wij verder kunnen, op de (figuurlijk) schouders waarvan wij kunnen gaan staan. **Al teveel concessies kan het systeem niet maken zonder verzwakt te raken.**

Een echte revolutie vindt plaats als zij al heeft plaats gehad. Dus niet een staatsgreep, zoals bijv. de Russische van Lenin was; toen was er nog niet tevoren genoeg feodaliteit opgeruimd en genoeg civiele 'eigenkracht' opgebouwd. Dat was wél het geval met de Franse revolutie, gedurende de twee eeuwen daarvoor. (6)

Onze veranderingspolitiek betekent: hard en opgewekt werken, onderhuids geduld betrachten en de blik houden op verder weg. En wat eelt op hart en handen is nodig om niet aan de ellende onder door te gaan en je niet aan de eerste de beste spijker te bezeren. Ik hoop aldus op enige verzoening tussen de pragmatici en kortetermijnners enerzijds en de utopisten en visionairen anderzijds.

Het lijkt me nuttig meer systematisch in kaart te brengen de **binnen-kapitalistische alternatieven**, immers vaak antwoorden op de kleerscheuren in het kapitalistisch beton. En goed strategisch werkend om veel meer mensen, die zich immers ergeren aan de huidige tekortkomingen, voor ons veranderingswerk open te stellen en de brug naar hen te slaan. Want de critici van het/dit kapitalisme (5) zijn nog maar beperkt.

Een voorbeeld weer betreffende het bedrijfsleven cq. de economie: goedkoper crediet e.d. d.m.v. barterkringen; de opkomst van het 'verantwoord of ethisch of duurzaam ondernemen'; de roep en pogingen om meer 'stakeholders' bij bedrijfsbeslissingen te betrekken dan personeel en aandeelhouders; allerlei voorstellen en pogingen van (beknelde) boeren; de gang (moeizaam maar toch) naar een houtsnijdende ecotax; geslaagde pogingen van dorpelingen om de dorpsuper te behouden; e.d.

Ontwikkelingssamenwerking: geen hulp maar (evenwichtige) handel; de opkomst van schuldendelging; de roep om een Tobin-tax; enz.

Emancipatie: betere kinderopvang; het werken aan eerlijkere beloning van vrouwen; e.d.

De wrijvingen en scheuren worden weliswaar het eerst *gevoeld* in de onderbouw, maar, zoals ook bij vroegere veranderingen, het eerst *gesignaleerd* in de bovenbouw. De aanklachten tegen de oorlogen, de honger, de armoede, de vervuiling. Tegen de verrijking, de leegheid, enz. In krant artikelen en boeken, op affiches en schilderijen, door cabaretiers, e.d. Ik herinner me bijv. het oude liedje van Youp van het Hek over Lenen-betalen-lenen-betalen. ***Wellicht kunnen de cursisten andere van zulke uitingen bedenken.***

Tot slot: ons werk is vooral het tonen van alle alternatieven voor het neo-liberalisme die in de wereld nu geprobeerd worden of hun sporen al verdiend hebben. Zet ze eens bij elkaar, en we hebben al **een complete utopie!** Dat tonen is daarom belangrijk omdat: "De eis tot verandering komt niet bij iemand op omdat het hem of haar onmogelijk is om de bestaande toestand te accepteren, maar omdat het mogelijk is die niet langer te accepteren." (André Gorz)

Of we het willen of niet, we zijn onderdeel van een historisch proces. Een weg van menselijke beschaving, op weg naar een vreedzame en rechtvaardige wereldsamenleving. (7) Met telkens twee stappen voorwaarts, dan weer één terug. (of zelfs twee: nog bedankt meneer Hitler en andere dictators! En hun vaak grote aanhang!).

Een wereldsamenleving met de volle ontplooiing van onze productieve en culturele capaciteiten. Zonder onderdrukkende (opjagende of remmende) structuren en binnen de harde milieugrenzen blijvend. Met respect voor de natuur en al onze medeschepselen.

Opkomend tussen de scheuren van het huidige machtsbeton, ontspruiten de kiemen voor zo'n samenleving al overal. Laten we ze goed water geven!

Bij wijze van samenvatting:

"In de ontwikkeling van de productiekrachten breekt een fase aan waarin productiekrachten en verkeersmiddelen in het leven worden geroepen die onder de bestaande verhoudingen slechts onheil stichten en geen productieve maar destructieve krachten zijn."

" Thans is het dus zover gekomen dat de individuën zich de bestaande totaliteit van productiekrachten moeten toeëigenen, niet alleen om hun zelfwerkzaamheid te bereiken, maar alleen al om hun naakte bestaan veilig te stellen." En dit onder het kopje " Toeëigening door de geassocieerde individuën: zelfwerkzaamheid". (Marx, Duitse Ideologie, 1846)

Individuën, associatie, zelfwerkzaamheid - de oude stalinisten zouden er subiet een rolberoerte van hebben gekregen!

Noten

1. Lees nu toch eens het communistisch manifest van Marx en Engels! Het is alsof ze over onze schouders heen kijken en de wereld van nu beschrijven. Eén fragment, in de vertaling van Herman Gorter: "De behoefte aan een steeds uitgebreider afzet van hare producten jaagt de bourgeoisie over de bol der aarde. Overal moet zij zich innestelen, overal haar huis bouwen, overal verbintenissen aanknopen. Door hare exploitatie van de wereldmarkt heeft zij de productie en consumptie aller landen kosmopolitisch gemaakt. [...] De eeuwenoude nationale industrieën worden verdrongen door nieuwe industrieën waarvan de invoering tot een levensvraag voor alle beschaafde volkeren wordt, door industrieën die niet meer inheemse grondstoffen, maar grondstoffen uit de verste streken der aarde verwerken en waarvan de fabrikaten niet alleen in het land zelf, maar in alle werelddelen tegelijk verbruikt worden. In de plaats der oude, door producten van het eigen land bevredigde behoeften, komen nieuwe, die de producten der verste landen tot hunne bevrediging vorderen. [...] De bourgeoisie dwingt alle naties, zich haar productiewijze eigen te maken, wanneer zij niet te gronde willen gaan; zij dwingt hen de zogenaamde beschaving bij zich in te voeren, d.w.z. bourgeois te worden. met één woord, zij schept zich een wereld naar haar eigen beeld."

Hoe modern! Als ik dit lees, versterkt zich bij mij de gedachte dat het emancipatieprogramma van de 19e eeuw nog afgemaakt moet worden. De arbeid moet zich nog steeds bevrijden van het juk van het kapitaal. Moderner gezegd: we moeten eindelijk eens de groeieconomie en de geldmacht daarachter onder controle zien te krijgen.

2. Dat de fabrieken afzet behoeven en dus koopkracht willen onder de bevolking is iets dat naar mijn mening Marx niet zo voorzien had. Deze dacht meer aan de 'Verelendung' die op zou treden binnen de factor Arbeid en voor opstand zou zorgen.

Terzijde: Evenals de anarchist Bakoenin wilde Marx de uiteindelijke afschaffing van de staat. Maar we moesten zijns inziens wel eerst dòòr de kapitalistische fase heen naar het socialisme.

3. Cobb & Holstead-USA, Diefenbacher-D, Jackson & Marks-GB. Ten onzent: H. Verbruggen, VU.

4. Ik stel voor systematisch de term laat-kapitalistisch te gaan gebruiken voor de huidige tijd. Aldus aangevend: het kapitalisme is bezig aan z'n eind-tijd, immers bezig z'n eigen graf te graven.

5. Er zijn mensen die een markteconomie, waarbij het geld nog een gewone rol speelt als ruilmiddel en waarderingsaanduiding, kapitalistisch noemen. Keynes wilde de eutanase van de rentenier en maakte zo een stap naar een kapitalisme zonder kapitalisten! Ook om strategische redenen kan je, als bij een doelgroep meteen de deur dicht gaat met een anti-kapitalistische opstelling, beter benadrukken de waarde van een sociale markt-economie. Er zijn mensen die ook de markt afwijzen. ('Geen concurrentie maar solidariteit.' Overigens heel begrijpelijk in deze *rat-race* tijd.) Maar ik zie in de wereld vele vreedzame dorpsgemeenschappen en regio's die een marktje of markt hebben. Zonder een 'cash-economy' te hebben. Met een leven-en-laten-leven concurrentie.

6. Vandaar de uitspraak van Guy Debord, 'paus' van de situationisten: "Revoluties zullen feesten zijn of zij zullen niet zijn." (Of was het weer een -al dan niet veranderd-citaat van een ander, zoals waarmee zijn boek *De Spektakelmaatschppij* vol staat?) Ik heb het als motto gebruikt voor mijn *The Economic Revolution*.

7. Bijvoorbeeld zie ik (misschien met te hoopvolle ogen) een verinnerlijking van de notie van een beetje Goed Gedrag. Waarvoor godsdiensten en andere zeer externe dwangen en beleringen minder nodig zijn. Bewegingen als het socialisme, bijvoorbeeld, zie ik als een gesecculariseerd kind van het Christendom.

NB. Twee regels verder heb ik het over dictators en hun vaak grote aanhang. Kunnen we alle akeligheden van de mensen wel op het conto van het kapitalisme schrijven? Denk ook aan overal die stammenstrijd in de wereld, de paramilitairen in Zuid-Amerika, enz.. En hoe dun een laagje is onze eigen beschaving?)